

Людмила Главацька,
старший науковий співробітник
НМНАПУ

Свято Покрови Пресвятої Богородиці, звичаї, традиції, вірування

Покрова Пресвятої Богородиці – християнське й народне свято, яке відзначається східними церквами візантійського обряду 1 жовтня. Його повна назва – Покрова Пресвятої Владичиці нашої Богородиці і Пріснодіви Марії, яка є заступницею всього роду людського. Хоча Покрова не належить до 12 великих свят церковного християнського року, однак у цей день відбувається всенічна. В Україні – це одне з найшанованіших і найулюбленіших свят, яке в народі називали ще Третьою Пречистою, Покровою, Святою Покровою, Матінкою Покровою чи Покров. Відзначається як велике релігійне, національне та родинне свято.

За легендою, під час штурму Константинополя в 910 році, усі жителі міста сховалися у Влахернському храмі та молилися Пресвятій Богородиці, аби вона захистила їх. Так і сталося, вона з'явилася громаді. А на знак того, що бере їх під свій захист, покрила людей покровом – довгою широкою тканиною з хрестом. Здійнялася буря й розкидала кораблі противника, уберігши жителів міста від смерті. Чужинці змушені були відступити. З того часу свято Покрови стало всенародним. Власне назва свята пов'язана з найменуванням частини одягу Пресвятої Богородиці – головного покрівала, або мафорію, який на Русі називали «омофором».

Оскільки до України-Русі християнство прийшло з Константинополя, то відповідно було прийнято і це святкування.

Уперше зображення Богородиці увіковічив Ярослав Мудрий під час будівництва Софії Київської, де за престолом є мозаїчне панно Матері Божої Оранти. Це зображення XI ст. – найдавніше, що дійшло до нашого часу [8, с. 221]. Нині найстарішою церквою, названою на честь цього свята,

є Покровська церква в с. Сутківці Хмельницької області, зведена в 1467 році як фортеця.

Можливо, чи не найбільше храмів на честь Богородиці збудували українські козаки, які вважали її своєю заступницею та покровителькою. За твердженням професора Яворницького, за час існування Січі на Запоріжжі було тринадцять церков Покрови. Найпершу звели 1659 року в Чортомлицькій Січі [8, с. 222].

Варто зазначити, що найактивніше споруджували церкви в часи гетьманування Івана Мазепи. Із 17 храмів, зведених ним у Києві, три – імені Покрови Пресвятої Богородиці [10, с. 107]. Так було в усій Україні. З давніх-давен кожне село мало свій «іменний празник», який визначали за датою закінчення будівництва та освячення місцевого Божого дому. Дуже часто майстри прилаштовувалися завершити «це діло» в середині осені, на Покрову. Тому в багатьох містах, селах, містечках у цей день – Храмове свято, «Престол», «Храм», «Свето» або «Мед», як казали в народі. На церковному подвір'ї цього дня влаштовували громадські обіди: брали двоє-троє шістдесятилітрових казанів, у яких варили мед із хмелем та готували інші страви. Розстеляли скатерки, подавали наїдки. І так долі снідали-обідали [5, с. 193]. Також храмували в кожній господі, куди за звичаєм з'їжджалися родичі та гості з усіх околиць. Особливо в цей день люди намагалися пригостити незнайомих людей – зустрічних та перехожих. Адже здавна вважалося, що гість – добра ознака подальшого добробуту в родині на весь рік [7, с. 237]. А де був «Престол», там часто відбувався і ярмарок. Найвідоміший покровський – у Ніжині, тривав близько тижня.

О цій порі, у жовтні, завершувався сільськогосподарський рік з важливими польовими роботами, тому український люд недаремно вважав, що до свята треба гарно потрудитися: «Хто лежав до Покрови, той продав усі корови»; «Прийшов Покров – не нагрієш хату без дров».

У цей час приїздили з далекої дороги валки чумаків. «Прийшла Покрова – сиди, чумаче, вдома». З гір спускалися вівчарі з ватагами овець.

Це також був і останній термін служби заробітчан «строкачів» з-поміж малоземельних селян, які наймалися працювати від Літнього Миколи й до Покрови. Після завершення роботи вони влаштовували пишні колективні гуляння – «учти» [11, с. 113].

Як і кожне народне свято, Покрова мала свої звичаї, обрядодійства та заборони. П'ятниця, що їй передувала, вважалася однією із 12 «святих п'ятниць» у році. Люди говорили та менше працювали, бо вірили: якщо поститися цього дня впродовж 10 років, то тебе омине нагла смерть на воді, у вогні, дорозі чи на війні [10, с. 113].

На Тернопільщині господині випікали обрядове печиво – «покровки». Воно було здобне, дріжджове, кругле, за формою з діркою всередині, та з чотирма невеликими хрестиками, вирізаними ножем навколо. До кожного коржика через «дюрку» прив'язували стрічку або мотузку [11, с. 116].

На Поліссі ввечері, напередодні свята, селяни «засушували хату». Господар тричі перекидав через оселю шмат кізяка – «щоб хата була не курною», а вдосвіта спалював його в печі, щоб узимку було тепло та сухо [9, с. 130]. У деяких місцевостях кізяк приліплювали рано-вранці під стріхою навпроти покуті, щоб було гаряче в приміщенні під час холодів. І так він висів до весни. Якщо хтось із домочадців хворів на «сосячницю» [шлункові розлади. – *Л. Г.*], то його розколочували у воді, настоювали й давали пити [6, с. 133]. Деінде вранці «заганяли тепло в хату», тобто до схід сонця обов'язково протоплювали в печі, варили їсти й затикали каглу – тоді, за віруваннями, оселя буде теплою всю зиму. Для цього брали дрова тільки з вишні або яблуні, примовляючи: «Свята Покрова, покрий нашу хату теплом, а господаря – добром» [4, с. 100]. Також у цей день уперше затоплювали піч у світлиці [6, с. 132].

На Третю Пречисту худобі згодовували останній сніп вівса, а зерно з нього сипали курям [4, с. 100]. Якщо житня солома на покрівлі сиріла, то цього дня вирізали чотири дернини і клали їх на горищі по кутках травою донизу, «щоб було сухо взимку» [9, с. 131].

Уранці, обійшовши господарство, люд збирався у храмі на урочисту літургію. Матері молилися за своїх синів-воїнів, а дівчата – за вдале заміжжя: «Покрівонько, Покрівонько, покрий мою голівоньку, нехай і ганчіркою, аби не бути дівкою». На Поділлі казали: «Свята мати Покровонько, завинь мою головоньку, чи в шматку, чи в онучу – най ся дівкою не мучу». Наддніпрянські дівки просили: «Свята мати Покровонько! Покрий землю сніжком, а мене, молоду, – вінком». Бойківські відданиці промовляли перед іконою: «Коби щасний, коби красний, коби любив, коби не бив. Амінь» [2]. На Поліссі проказували: «Покрівонько, Покрівонько, покрий мені голівоньку такою-сякою тряпицею, аби звали молодицею» [3]. Або: «Свята Покрівонько, покрий мою голівоньку: діл – листочком, а мою голову – платочком!» [6, с. 132].

В. Скуратівський на Дніпропетровщині записав одну з дівочих молитов до Богородиці про вдале заміжжя:

*Свята Покрівонько,
Покрий мою голівоньку
Оце осінню.
Хоч і драною хустиною,
Аби з хорошою дитиною,
Щоб із сторони.
Щоб свекорко як батенько
До мене були,
Свекрівонька як матінка
Мене прийняли,
Щоб діверки та зовиці
Мов братики та сестриці
До мене були.*

Щоб ділечко поробила,

Чужий дім догодила,

Всім мила була,

Не лаяна і не бита,

Нагодована і вкрита

Спатоньки лягла [8, с. 223].

На Покутті дівчата якомога раніше бігли до церкви і ставили пазникову свічку, бо вірили: хто перший це зробить, той скоріше вийде заміж [4, с. 100].

На Буковині й досі дівчата та жінки йдуть до храму з дарами – рушниками чи хустками, залишають їх перед іконою Богородиці [11, с. 100].

Від Покрови до Пилипівських заговин (13 листопада) усюди справляли весілля, а отже, найперше чекали старостів: «Прийшла Пречиста – несе старостів нечиста». Як говорить народне прислів'я, «Покрова накриває траву листям, землю – снігом, воду – льодом, а дівчат – шлюбним вінцем». Період одружень, як і сам молодий вік, недовгий, тому і батьки, і дівки поспішали із заміжжям. Народ вдало та дотепно в жартах висміював дівчат, які не дочекалися сватів о цій порі. «Зустріне собачку: “Помагайбіг, – каже, – чи не бачила ти старостів?”» [6, с. 133]. Або перед Покровою хреститься до образів, каже: «Господи, пошли мені красивого, робочого, багатого». А після свята: «Сякий-такий аби був, аби кусок хліба роздобув» [1].

Щоб сватачі не оминули господу, за деякий час до Третьої Пречистої юнки вивішували під стріхою червоні пучечки перцю або калини. Коричневою глиною обмащували затильну стіну хати, щоб таким чином нагадати громаді, що тут є відданиці [10, с. 191].

Нерідко в тих родинах, де були доньки «на порі», селяни вдавалися й до певних магічних дій. Так, на Покрову до схід сонця мати відчиняла сінешні двері та стежила, аби їх випадково не замкнули. У цей час донька йшла й відкривала навстіж хвіртку з воротами, «аби старости заходили».

Згодом обоє в коморі мали перекласти рушники, налаштовані для заручин. Мати розстеляла до порога сувої полотна, приказуючи: «Стелися, доріженько, щаслива для молодих і старостів» [6, с. 132].

Після церковної служби люди їли, відпочивали та ходили один до одного на «балачки». Мисливці виїжджали в поле на трапезу [6, с. 133].

Від цього дня щосуботи поминають померлих, справляють обіди й несуть «мисочки» до церкви [5, с. 192].

На честь свята обдаровували бідних і немічних. Так, сироті підносили сорочку або щось із одягу. За традицією, роздавали 10 паляниць [11, с. 114].

У контексті цього варто пригадати один цікавий історичний факт. У 1615 році Лизавета Гулевичівна (Галишка) на Третю Пречисту пише заповіт, у якому дарує всі свої землі на Подолі Київському братству. Це нинішня Контрактова площа з усіма будівлями. Угода мала обов'язкові умови: збудувати тут монастир, шпиталь для покалічених у боях козаків та школу для дітей усіх станів. Із часом Київське братство перетвориться в Києво-Могилянську академію – перший вищий навчальний заклад Східної Європи [8, с. 224].

Після Покрови давали відпочинок землі, було гріхом сіяти та копати. «Хто сіє по Покрові, не має що дати корові»; «До Покрови думай, що дати корові». Також газди починали утепляти свої оселі й господарські споруди: рублені стіни затикали мохом, глиняні – обставляли кукурудзинням, завішували рогозяними матками тощо [4, с. 100].

Вільнішими від тяжкої праці ставали і жінки. Увечері сходилися в одну із хат на «погостини», де зазвичай вишивали. Нерідко молодиці робили складчину, на якій співали та веселилися. Про що мовить і приказка: «Як прийшла косовиця, то жінка коробиться, як прийшли жнива – лежить жінка нежива, а як прийшла Покрова – жінка гарна і здорова» [10, с. 115].

І нарешті Покрова остаточно завершує молодіжні гуляння – «вулиці». Із цього часу починаються вечорниці й досвітки. Перше зібрання обов'язково закінчувалося колективною вечерею. Перед тим як сісти за стіл, тарілку з

їжею виносили на двір і ставили на вікно, щоб «господа була багатою та щедрою на вечорничників» [9, с. 115]. Також до цього годилося переобрати ватаг як парубоцьких, так і дівочих гуртів, вирішити всілякі справи молодіжного дозвілля тощо [9, с. 114].

Професор Максимович описує цікавий звичай початку вечорниць: «Для принадування хлопців на вечорниці дівчата збирають з тридев'яти ступ пшона, варять його в новому горщику, купленому без торгу, використовуючи дрова з тридев'яти воротних каблучок чи заверток, і носять воду в роті з річки, намагаючись не пролити її. Зваривши кашу таким чином, закопують її в тій хаті, куди бажають, щоб приходили хлопці» [6, с. 183].

Теплі, сонячні дні після свята селяни називали «вдовиним літом» [6, с. 133].

Зі Святою Покровою пов'язано чимало метеорологічних спостережень за погодою. Ось найвідоміші:

Яка погода на Покрову, такою буде і зима.

Якщо до цього дня не опаде листя з вишень – на теплу зиму, а якщо опаде – на сувору.

Якщо в цей день сніг не покрити землю – не покрити в листопаді та грудні.

Зранку вітер південний, а по обіді північний – на теплу зиму, а зміниться – на сувору.

Наостанок декілька слів про побутування свята Покрови в сучасному житті.

14 жовтня 1942 року за рішенням проводу ОУН для захисту мирного населення України було створено Українську повстанську армію, яка боролася за незалежність України в 1942–1960 роках.

З 1999 року Покрова в Україні відзначається як День Українського козацтва.

З 2014 року – державне свято – День захисників і захисниць України.

Крім того, нині за цією датою закріпилася ще одна назва – Козацька Покрова, у суспільному сприйнятті його символами стали військова честь, відвага та мужність.

Список джерел та літератури

1. Записано від Полтави П. Ф., 1890 р. н., с. Розбишівка Гадяцького району Полтавської області. Звіт про відрядження до Полтавської області Щербань С. О. Архів НМНАПУ. 1989. Спр. 15. Арк. 1–12.

2. Записано від Улич М. М., 1939 р. н., с. Плав'є Сколівського району Львівської області. Звіт про відрядження до Сколівського району Львівської області Є. Гайової. Архів НМНАПУ. 2005. Спр. 8. Арк. 1–60.

3. Записано від Левченко П. Ф., 1921 р. н., Вакуленко М. А., 1940 р. н., с. Бобровиця Ніжинського району Чернігівської області. Звіт про відрядження до Чернігівської області Костенко Л. А. Архів НМНАПУ. 2002. Спр. 8. Арк. 1–24.

4. Кобальчинська Р. Р. Золоті ключі. Київ : Україна, 1993. 191 с.

5. Кримський А. Ю. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектичного. Київ, 1930. 434 с.

6. Максимович М. Дні та місяці українського селянина. Київ : Обереги, 2002. 189 с.

7. Орел Л. Г. Невідома Україна. Українське Полісся. Те, що не забувається. Київ : Наш час, 2010. 272 с.

8. Скуратівський В. Ф. Дідух. Київ : Освіта, 1995. 271 с.

9. Скуратівський В. Ф. Місяцелік. Український народний календар. Київ : Мистецтво, 1993. 208 с.

10. Скуратівський В. Ф. Святвечір: нариси-дослідження у двох книгах. Київ : Перлина, 1994. Кн. II. 191 с.

11. Фіцич Н. Культ предків. Не туристичні звичаї України. Київ, 2017. 176 с.